

Kvæfjord 1695 – Norges siste heksebål

Av Rune Blix Hagen, historiker, UiT

(Trykt i *Harstad Tidende*, 18.juni 2016, side 20-21).

Den siste opplysning vi har om alvorlige trolldomssaker fra Norge stammer fra Kvæfjord i 1695. *Johanne Nielsdatter* heter kvinnen som da fikk dødsdom for grov trolldomskriminalitet. Saken er interessant fordi det er den desidert siste i sitt slag i Norge. De nest siste dødsdommene ble avsagt på Sunnmøre tidlig på 1680-tallet.

Første del av saken mot Johanne Nielsdatter fant sted på et vårting på Nedre Husby ved det seinere Borkenes 27. april 1695. Her fikk hun dødsdom, men ble satt i forvaring inntil en høyere rettsinstans kunne komme med sin uttalelse. Under fengselsoppholdet satt hun sammen med ei annen kvinne, som ifølge kildene begikk selvmord før saken kom opp til endelig dom. Denne kvinnen kan også ha vært arrestert for ondsinnet svart magi.

De lokale rettsaktørene

Vi vet ytterst lite om Johanne Nielsdatter. Derimot kan vi si litt om de personene som beseglet hennes skjebne. Johanne og den andre kvinnen ser ut til å ha blitt pågrepet og fengslet tidlig i mars 1695. Hans Kongelige Majestets fogd, *Jørgen Jørgensen Århus*, sto for pågripelsen og den rettslige etterforskningen. Den første tiden satt de to fangene innesperret hos bergensborger og bondelensmann *Anders Jensen Fieresløf* på gården Nedre Husby. Tolv riksdaler har Fieresløf ført som utgifter til de to kvinnenes «underholdning» i mars og april 1695.

Johanne ble sittende i forvaring på Husby fram til 13. juli. Fra denne dato til midten av november 1695 var det jektrederen og bondelensmannen på Vebostad (Vebbestad), *Niels Nielsen Rasch* som hadde ansvaret for å holde Johanne i

fangenskap. Raschs eldste datter *Gjertrud Nielsdatter Rasch* har sikkert blitt godt kjent med Johanne og kan ha vært tjenestepiken som bar mat og drikke til trollkvinna de månedene hun satt innesperret i et av uthusene på storgården. Mannen som skulle dømme i saken sammen med den lokale underretten, var *Povel Hansen Egede*. De få dokumentene vi har fra saken er ført av sorenskriveren, som altså fikk den tvilsomme æren av å ha avsagt den siste kjente dødsdom i en norsk trolldomssak. Han dømte i forståelse med et lekdommerkollegium bestående av de fremste menn fra Kvæfjord. Den som skulle stå for den brenningen av Johanne var bøddelen. Han het *Kristoffer Størkersen* og hadde tidligere arbeidet som gårdsgutt i Harstad.

Værmagi

I rettspapirene heter det at Johanne Nielsdatter hadde forsvoret Gud, sin hellige dåp og kristendom, og gitt seg hen til djevelen. Hun fikk diabolsk assistanse og kraft fra en personlig tjenende demon. Navnet på hennes oppvarter var Knut. I de mange trolldomssakene fra Finnmark er det svært vanlig at trollkvinnene omgir seg med slike hjelpende smådjevler. Med sine trolldomskunster tilsto Johanne å ha omkommet fire personer, samt skadet en hel del andre på *helbred og lemmer*. Dessuten skulle hun ha *forøvet meget ondt i andre måter*.

Ut fra samtidens oppfatning sto man overfor ei skikkelig trollheks. Vi vet at den tidligere fogden over Senjens og Tromsø fogderi, *Hendrik Riber*, omkom sammen med sin kone i et jekteforlis i 1695. Selv om vi ikke har noen sikre holdepunkter, kan det være en sammenheng mellom forliset og trolldomssaken. Iallfall synes det klart at Johannes djevlearbeid ble koblet sammen med ulykker til sjøs. Dermed bekrefter hun inntrykket fra andre nordnorske heksesaker. Den typiske trollkvinnen i nord var ei værheks.

Dommen

Utgangen på saken finner vi i den endelige domsslutningen på et høstting fra 14. november 1695 der det går fram at Johanne skulle kastes levende på ilden og brennes opp. I dokumentene vises det til lovhjemmel i Christian Vs Norske Lov av 1687, første kapittel, niende artikkel. Hans Kongelig Majestets sorenskriver i Senjens fogderi, *Povel Hansen Egede*, har med sin underskrift bekreftet at *saaledis skeed at være vedgaaer*.

Heksebålet over Johanne har sannsynligvis blitt tent på Nedre Husby eller kanskje på Vebostad på Kveøy. Alle livs- og æresaker skulle på denne tiden automatisk forelegges lagmannen. Beklageligvis er det en lakune i serien av lagmannsprotokollene mellom 1691 og 1708, slik at vi ikke kan følge sakens behandling for en høyere rettsinstans. Verken i Norge eller København er det funnet trolldomssaken fra Kvæfjord tinglag i 1695 i en høyere rettsinstanser. Alle opplysninger i denne saken er hentet fra amtregnskapene og vedleggene til disse. Det kan tenkes at saken ikke fikk noen behandling i rettsapparatet utover underrettens kjennelse. Man sitter unektelig igjen med et inntrykk av kaotiske øvrighetsforhold i Sør-Troms på slutten av 1600-tallet.

I 1695 får vi ei administrativ omlegging der de tidligere Senjen og Tromsø fogderier slås sammen til et fogderi. Videre er det stort gjennomtrekk i bemanningen av stillinger, og enkelte myndighetspersoner faller altså fra som følge av alvorlige ulykker. Dessuten går det fram at fungerende fogd *Jørgen Jørgensen Århus* ikke klarte å holde orden i sin regnskapsførsel. Rot i regnskapene med manglende poster førte til at revisjonen reagerte. Slike forhold kan ha påvirket utfallet av trolldomssaken.

Det ser ut til at Johanne Nielsdatter er den eneste i Norge som er straffet med døden etter trolldomsparagrafen i lovverket fra 1687. Etter 1695 brant ikke heksebålene lengre verken i Nord-Norge eller andre steder i landet. Imidlertid

fortsatte dansknorske rettsmyndigheter å kaste mennesker på bålet for syndefull atferd. Flere såkalte sodomitter det vil si seksuell omgang med dyr, fikk bålstraff utover første halvdel av 1700-tallet, også i Nord-Norge. I saker som gjaldt sodomi, definert som forbrytelse mot naturen, brente man både mannen og dyret. I Norge kjenner vi bålstraff for sodomi iallfall fram til 1757.